

GÁRDOS ISTVÁN–NAGY ANDRÁS

A devizahitel jogi alapkérdései

Ez a cikk a devizahitelekkel kapcsolatban az ügyfelek számára végzett gyakorlati munkánk során néhány közérdeklődésre számot tartó, azaz általános jellegű kérdésben kialakult véleményünket tartalmazza.¹ Hangsúlyozni kell, hogy minden esetben vannak – akár a szerződésből, a körülményekből, illetve a jogvita történetéből fakadó – egyedi sajátosságai, amelyeket szintén tekintetbe kell venni. Célunk nem az, hogy kimerítően feldolgozzuk a devizahitelekkel kapcsolatban felmerült kérdéseket, hanem az, hogy a felmerült problémák mögött meghúzódó, a közvélemény által kellően nem ismert, a pénztartozásokkal kapcsolatos speciális polgári jogi intézményeket mutassuk be.² Reményeink szerint ennek eredményeként világossá válik, hogy ezek nélkül az elvi alapok nélkül nem lehetséges helyes választ adni.

1. A PÉNZTARTOZÁSRÓL ÁLTALÁBAN

A kölcsönszerződés alapján a hitelező és az adós egymással szemben kölcsönösen fizetési kötelezettségeket vállal: a hitelező kötelezettsége a kölcsön folyósítása, az adósé pedig annak törlesztése, azaz a tőketartozás és a kamat, valamint az esetleges kapcsolódó díjak és költségek megfizetése.³ A pénztartozás teljesítése a fizetés, amely alapvetően pénz tulajdonjogának az átruházásával valósulhat meg.⁴ Ebből a szempontból a kölcsönszerződés nem más, mint a pénz átruházásának a jogcíme, amelynek megléte a magyar jog alapján minden tulajdonátruházás szükséges feltétele.⁵ A devizahitelek sajátos problémái ezért nem válaszolhatók meg önmagában a kölcsönszerződés szabályai alapján, ehhez figyelembe kell venni a pénztartozásokra vonatkozó, általános szabályokat is.⁶ Mint majd látni fogjuk, éppen itt rejlenek a válaszok a legfontosabb kérdésekre.

1 A szerzők a Gárdos Füredi Mosonyi Tomóri Ügyvédi Iroda munkatársai. E cikkben, a hétköznapi szóhasználatot követve, a „hitel” és a „kölcsön” fogalmakat egymás szinonimájaként használjuk.

2 Írásunk ezért lényegesen szűkebb spektrumú, mint KOVÁCS LEVENTE: A devizahitelek háttere (*Hitelintézeti Szemle* 2013/3. szám) című, a kérdés társadalmi és gazdasági vonatkozásait is átfogóan tárgyaló tanulmánya. Nem foglalkozunk továbbá a devizahitelek kapcsán az érdeklődés előterébe került egyoldalú szerződésmódosítással sem, mert ez nem a devizahitelek, és még csak nem is általában a hitelek speciális kérdése.

3 Ptk. 523. § (1)–(2) bekezdés, valamint a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény („új Ptk.”) 6:383. §

4 Amint ez az új Ptk. 6:42. §-ából a korábrinál egyértelműbben ki is olvasható. A fizetés történhet ún. számlapénzzel is, amely jogi szempontból bizonyos sajátosságokkal rendelkezik, e sajátosságoknak azonban a jelen cikk szempontjából nincs relevanciájuk; mondanivalónk tehát azokra az esetekre is áll, amelyekben a kölcsön folyósítása vagy törlesztése számlaművelet útján valósul meg.

5 Ptk. 117. § (2) bekezdése, új Ptk. 5:38. §

6 Jogi szempontból alapvetően e szabályok figyelmen kívül hagyása miatt hibás Róna Péter „hibás-termék-konceptiója”. Lásd legutóbb a *Népszabadság* 2013. július 30-i számában az „Ismét a devizaalapú hitelekről” és augusztus 25-i számában a „Veřejný mérgező” című cikkeket.

A devizahitel fogalmának meghatározásához tehát először a pénztartozás általános fogalmának és szerkezetének meghatározása szükséges. A pénztartozás sajátossága minden egyéb szerződéses kötelezettséghez képest a szolgáltatás tárgyában, azaz a pénzben rejlik, amely jogi szempontból nagyon speciális jószág. Ha azt mondjuk, hogy alma, búza, cement, kavics vagy kőolaj, különösen, ha annak fajtáját is meghatározzuk, a hallgató számára egyértelmű, szükség esetén pedig egyértelműen körülírható, hogy milyen természetű dologról beszélünk. Ezzel szemben a pénz elsősorban nem fizikai sajátosságai alapján, hanem *funkcionálisan* határozható meg: pénz az a történetileg és földrajzilag változó vagyontárgy, amely egy adott helyen és időben a pénz funkcióit, elsősorban a forgalmi- és a fizetőeszköz-funkciót betölti.⁷ „*A pénz nem önmagáért kell, hanem ezért a funkcióért.*”⁸ A modern kori Európában persze már ritka, hogy e funkciókat árucikkek töltsék be, de ha végigtekintünk az ebből a szempontból is mozgalmas huszadik századon, könnyű belátni, hogy háborús, inflációs körülmények, az országhatárok (egy adott terület feletti állami fennhatóság) változásai, illetve államszövetségek és regionális integrációkalkulációk következtében változott, hogy egy adott területen mi a forgalomban lévő pénz. Magyarországon például 2004, az európai uniós tagságunk kezdete óta napirenden van az a – devizahitelek értékelése szempontjából sem közömbös – kérdés, hogy mikor fogja felváltani a forintot az euró. A pénz megjelenési formáját érintő bizonytalanság nem csupán az olvasó számára bizonyára kevésbé valószínűnek tűnő történelmi változásokból (bár éppen a devizahitelek tényleg kulcsszerepet játszó árfolyamváltozások mutatták, hogy nem várt fordulatokat még ma is tartogat számunkra az élet), hanem ennél könnyebben belátható okokból is fakad: elvileg soha nem lehet előre tudni, hogy a fizetésre ténylegesen hol kerül majd sor. A fizetés helyére kihathat akár a hitelező személyében, illetve tartózkodási helyében bekövetkező változás, akár pedig az a körülmény, hogy hol kerül sor a követelés adóssal szembeni érvényesítésére. A bizonytalanság foka annál nagyobb, minél hosszabb a teljesítésig hátralévő idő.

A pénz előzőekben vázolt sajátossága miatt jövőbeni pénztartozás megalapításakor (történjék az akár szerződésben, bírói határozatban vagy jogszabályban) mindig abból az implicit feltételezésből indulunk ki, hogy valamilyen pénz lesz a teljesítés előírt időpontjában, az azonban bizonytalan, hogy mi fogja betölteni a pénz szerepét.⁹ Bár a gyakorlatban a szerződésben meghatározott pénznem és a teljesítés tényleges pénzneve általában egybeesik, soha nem lehet kizárni annak elvi lehetőségét, hogy a teljesítésre a szerződésben szereplőtől eltérő pénznemben kerül sor (ennek két fő esete a törvényes pénznem

7 „*Amikor azonban nem valamely különleges jogszabály értelmezéséről van szó, hanem általában pénzről, pénztartozásokról, pénz alatt kétségtelenül azokat a jószágokat (pénzemeteket) értjük, amelyek valamely adott helyen és időben a pénz gazdasági és jogi természetű szerepeit betöltik.*” DR. BÁTOR VIKTOR: Pénztartozás. Kamat; in: Magyar Magánjog III. kötet; szerk. DR. SZLADITS KÁROLY, Budapest, 1941. 226. o.

8 DR. BÁTOR VIKTOR: Pénztartozás. Kamat; in: Magyar Magánjog III. kötet; szerk. DR. SZLADITS KÁROLY, Budapest, 1941. 239. o.

9 Az Alaptörvény K) cikke szerint Magyarország hivatalos pénzneve a forint; az MNB-ről szóló 2011. évi CCVIII. törvény 4. § (2) bekezdése szerint a forint Magyarország törvényes fizetőeszköze. Ehhez képest meglepő, hogy a Ptk. 2013. július 1-jén beiktatott 301/A. § (3) bekezdése szerint a késedelmes adós „*legalább negyven eurónak [...] megfelelő forintösszeget*” köteles fizetni a hitelezőnek; azaz a törvény forintban lerovandó, de euróban kirótt fizetési kötelezettséget állapít meg.

változása és a teljesítés helyének változása).¹⁰ Ezért pénztartozást közvetlenül nem, hanem csupán egy értékegyenlet útján lehet meghatározni: a pénztartozás teljesítéseként annyi, a teljesítés helyén és idején ténylegesen forgalomban lévő pénzt kell adni (leróni), amennyi megfelel a tartozás szerződésben, ítéletben vagy jogszabályban meghatározott (kirótt) összegének.¹¹ A pénztartozás kapcsán tehát meg kell különböztetni a *kirovó* pénznemet és a *lerovó* pénznemet: a lerovó pénznemből annyit kell adni, amennyi megfelel a kirótt pénzösszegnek.¹² Ez a kettősség a pénztartozás előzőekben vázolt sajátosságainak szükségszerű következménye.

Ezek az elméleti megfontolások egyértelműen tükröződnek a pénztartozás polgári jogi szabályaiban. A pénztartozást – függetlenül attól, hogy milyen pénznemben van kiróva – főszabályként a teljesítés helyén és idején érvényben lévő pénznemben kell teljesíteni (leróni).¹³ A pénztartozás mértékének meghatározása a kirovó összeg meghatározásával történik, az így meghatározott fizetési kötelezettséget kell a lerovó pénznemmel teljesíteni. Minden fajlagos dologszolgáltatás meghatározása két elem révén lehetséges: meg kell határozni a szolgáltatandó dolog fajtáját és mennyiségét. A kirovó összeg meghatározása tehát a kirovó pénznem és az abban kifejezett összeg meghatározása révén történik. A tartozás pénznemének (a kirovó pénznemnek) a meghatározása a szolgáltatás meghatározásának szükségszerű eleme, a lerovó pénznemről azonban nem szükségszerű rendelkezni, hiszen azt a törvény meghatározza.¹⁴ A felek szabadok mind a kirovó, mind pedig a lerovó pénznem meghatározásában. *Effektivitási kikötésnek* nevezzük, ha a szerződés úgy rendelkezik, hogy a tartozást ténylegesen valamely, a fizetés helyének pénznemétől eltérő pénznemben kell leróni.¹⁵ A pénztartozás természetéből következően az effektivitási kikötés csak bizonyos keretek között érvényesül: ha a kikötött lerovó pénznem bármely okból nem érhető el, akkor a fizetést az adott hely pénznemében kell és lehet teljesíteni.¹⁶ Ezért mondjuk azt, hogy pénztartozás a „*legfajlagosabb szolgáltatás*”, amely nem válhat lehetetlenné (feltéve, hogy valamilyen pénz mindig létezik).¹⁷ Ezzel szemben az olyan tartozás esetén, amely csak

10 „*Ákár jogszabály, akár tartozást keletkeztető causa jelölte ki tehát azt a pénznemet, amellyel a tartozást le kell róni, a kijelölt pénznem csak vendég e pozícióban*”. DR. BÁTOR VIKTOR: Pénztartozás. Kamat; in: Magyar Magánjog III. kötet; szerk. DR. SZLADITS KÁROLY, Budapest, 1941. 244. o.

11 „*Pénztartozás esetében tehát a szolgáltatás nem egy jogügyletleg meghatározott jószágfaj egyedeivel történik, hanem annak a jószágfajnak az egyedeivel, amely a fizetés helyén és idején a pénzrendszert alkotja*.” DR. BÁTOR VIKTOR: Pénztartozás. Kamat; in: Magyar Magánjog III. kötet; szerk. DR. SZLADITS KÁROLY, Budapest, 1941. 237. o.

12 DR. BÁTOR VIKTOR: Pénztartozás. Kamat; in: Magyar Magánjog III. kötet; szerk. DR. SZLADITS KÁROLY, Budapest, 1941. 245., 275. és 299. o.

13 Ptk. 231. § (1) bekezdés, új Ptk. 6:45. § (1) bekezdés

14 „*Az általános szabály, amely külön kikötés nélkül érvényesül, az, hogy a hitelező az ígért kölcsönösszeget, bármiképp is van annak összege megállapítva, a kifizetés helyének törvényes pénzében tartozik folyósítani. Ha a kirovás nem ebben a pénzben történt, az átszámítás a tényleges fizetés időpontjának árfolyamán történik*.” DR. BÁTOR VIKTOR: Kölcsön; in: Magyar Magánjog IV. kötet; szerk. DR. SZLADITS KÁROLY, Budapest, 1942. 177. o.

15 A devizakorlátozások megszüntetéséről szóló 2001. évi XCIII. tv. 2002. január 1-jével hatályon kívül helyezte a Ptk. 231. § (3) bekezdését, amely az effektivitási kikötés korlátozását lehetővé tevő jogszabályra utalt.

16 Ezt az új Ptk. 6:45. § (2) bekezdése kifejezetten ki is mondja.

17 DR. BÁTOR VIKTOR: Pénztartozás. Kamat; in: Magyar Magánjog III. kötet; szerk. DR. SZLADITS KÁROLY, Budapest, 1941. 238. o.; Szakértői Javaslat az új Polgári Törvénykönyv tervezetéhez, szerk. VÉKÁS LAJOS, Budapest, 2008, Complex Kiadó, 790. o.

meghatározott pénzzel teljesíthető, a teljesítés lehetetlenné válik, ha a szerződésben meghatározott pénznem nem érhető el. Jogi értelemben tehát nem pénztartozás, hanem a dologszolgáltatás általános szabályai alá esik az olyan kötelem, amely alapján az adós egy meghatározott bankjegyet vagy érmét (egyedi dologszolgáltatás) vagy kizárólag valamely meghatározott valutát (fajlagos dologszolgáltatás) köteles szolgáltatni.

A fentiekből talán látható, hogy a tartozás tartalmát érdemben a kirovó összeg, „*a pénztartozás gerince*”¹⁸ határozza meg; ettől függ, hogy a lerovó pénznemből mennyit kell adni a tartozás teljesítéséhez. Ha a kirovó pénznem euró, akkor az adós tartozása, a lerovó pénznemtől függetlenül, euró tartozás. Az adós (ebben az összefüggésben ideértve a kölcsön folyósítására köteles hitelezőt is) mindig a kirovó tartozást teljesíti, bármi is legyen a ténylegesen szolgáltatott lerovó pénznem.¹⁹ Ennek megfelelően, ha bármelyik fél jogszerűtlenül megtagadja a fizetést (a kölcsön folyósítását vagy törlesztését), akkor a másik fél a kirovó pénznemben való marasztalását kérheti a bíróságtól.

A hétköznapi élet tipikus eseteiben a kirovó és a lerovó pénznem megegyezik, számos olyan eset van azonban, különösen a gazdasági életben, amikor e kettő eltér. A devizahitelek esetében is ez a helyzet, hiszen az idegen pénznemben kirovó tartozást otthon, a hazai pénznemben kell teljesíteni. Ha a kirovó és a lerovó pénznem eltérő, az irányadó árfolyam alapján végzett átszámítás útján kell meghatározni a teljesítendő összeget.²⁰ Itt van jelentősége a két eset megkülönböztetésének: effektivitási kikötés esetén, amikor a lerovó pénznem a kirovóval megegyező külföldi fizetőeszköz, akkor az adósnak a tartozása teljesítéséhez be kell szereznie azt; ilyen kikötés hiányában, amikor a törvényben meghatározott főszabály érvényesül, azaz a tartozást a hazai pénznemben kell teljesíteni, akkor csupán egy számítást kell végezni a lerovó pénznemben fizetendő összeg meghatározása érdekében. A két művelet jogilag különbözik: az első eset pénzváltás, azaz a külföldi fizetőeszköz megvásárlása,²¹ a második viszont egy tiszta számítási művelet, amelyet el kell végezni a lerovó összeg meghatározásához. A jogszabályok ez utóbbi műveletre az „*átszámítás*”, „*kiszámítás*”, illetve „*számítás*” kifejezéseket használják.²² Effektivitási kikötés hiányában a devizatarozás megfizetése (folyósítás vagy törlesztés) forintban történik. Ezen alapul az úgynevezett devizaalapú hitel, a devizahiteleknek az a fajtája, amikor a bank a devizában meghatározott hitelösszeget forintban folyósítja, az adós pedig a devizában meghatározott törlesztőrészletet forintban fizeti meg.

2. A DEVIZAKÖLCSÖN POLGÁRI JOGI FOGALMA

A pénztartozás előzőekben kifejtett, általános szabályai alapján adódik a devizakölcsön meghatározása. Devizakölcsön az olyan kölcsön, amelynek kirovó pénzneme a szerződéskötés, illetve az előrelátható teljesítés helyén forgalomban lévő pénznem. Az ilyen

18 DR. BÁTOR VIKTOR: Pénztartozás. Kamat; in: Magyar Magánjog III. kötet; szerk. DR. SZLADITS KÁROLY, Budapest, 1941. 269. o.

19 „*Bármiben történt a lerovás, ezzel a hitelező nem azt a pénzüsszeget adta kölcsön, amelyben a lerovás történt, hanem azt a pénzüsszeget, amelynek lerovása céljából a fizetést teljesítette.*” DR. BÁTOR VIKTOR: Kölcsön; in: Magyar Magánjog IV. kötet; szerk. DR. SZLADITS KÁROLY, Budapest, 1942. 177. o.

20 Ptk. 231. § (2) bekezdés, új Ptk. 6:45. § (2) bekezdés

21 Hpt. 2. számú melléklet I. 14. pont

22 Ptk. 231. § (2) bek.; Hpt. 200/A. § (1), (2) és (3) bekezdései. A Hitelintézet fogalomtár ugyanerre az „elszámolás” kifejezést használja.

kölcsön esetén a folyósítást megelőzően a hitelező tartozása, ezt követően pedig az adós tartozása ebben az idegen pénznemben áll fenn. Ha ezeket a kölcsönöket Magyarországon nyújtották, akkor – a felek eltérő megállapodásának hiányában – a fizetést mind a hitelező, mind pedig az adós forintban kötelei teljesíteni.

Az újabban született jogszabályok különbséget tesznek „devizahitel” és „devizaalapú hitel” között, és használják a „devizában nyilvántartott kölcsön” fogalmat is. E fogalmak meghatározásai nem egységesek, de alapvetően a különbségtétel azon alapul, hogy mind a kirovó és a lerovó, vagy pedig csupán a kirovó pénznem deviza. A jogszabályok azt tekintik a szűk értelemben vett devizahitelnek, ha mindkét fél fizetési kötelezettsége devizában van kirova, és effektíve ebben a devizában is teljesítendő (lerovandó).²³ Ráadásul a tartozás meghatározása (kirovása) helyett általában annak nyilvántartásáról, méghozzá a hitelező általi nyilvántartásról beszélnek. Valójában az ügylet lényege, üzleti tartalma tekintetében nincs lényeges különbség a fenti kategóriák között. Amint fentebb írtuk, a tartozás tartalmát alapvetően a kirovó összeg határozza meg. A devizahitel lényege szempontjából közömbös, hogy lerovó pénznemként a hazai pénznem (forint) vagy valamely idegen pénznem került-e maghatározásra, és az is, hogy a folyósítás milyen pénznemben történt. Az pedig egyértelműen hibás, hogy egy jogviszony minősítése szempontjából bármilyen jelentőséget tulajdonítanak annak, hogy az egyik fél azt miként tartja nyilván.

Az előzőekből talán kiderült, hogy a devizahitel attól az, ami, hogy a felek így állapodtak meg: szerződésükben a tartozást devizában határozták meg. A devizahitelekkel szembeni támadások egyik pontja az, hogy a devizahitel „valójában” nem is az, mert ténylegesen nincs mögötte deviza. Ezzel szemben a bankárok és e konstrukció egyéb védelmezői igyekeznek igazolni, hogy de igen, a devizahitelek mögött devizaforrások, vagy gazdasági értelemben ennek megfelelő származékos ügyletek állnak.²⁴ Az ügylet jogi minősítése szempontjából azonban ez nem releváns kérdés. A felek erre irányuló akarata szükséges és önmagában elegendő feltétele annak, hogy devizatarozás keletkezzen. Nemcsak abban illeti meg a feleket a választás joga, hogy almára vagy körtére szerződnek, hanem abban is, hogy forintra vagy euróra. Tisztán szerződésértelmezési kérdés az, hogy miről szól a felek megállapodása, mi az ügylet tartalma. Ebben az értelmezési folyamatban kétség esetén szerepet kaphatnak az ügylet gazdasági körülményei, azonban az általunk ismert esetekben jellemzően e nélkül is, önmagában a szerződés alapján egyértelműen megállapítható a felek akarata. Alapvetően abból kell kiindulni, hogy a hitelezés és a forrásteremtés elkülönült jogviszonyok keretében történik. Hiába van és kell is, hogy legyen a banki működésben szoros kapcsolat a kettő között, jogi szempontból, kivételes esetektől eltekintve, nem lehet az egyikből levezetni a másikat, a hitel jellegének meghatározása nem a források alapján kell, hogy megtörténjen.²⁵

23 L. pl. a Hpt. 200/A. § (1) bekezdését és a Ptk. 261. §-ának 2010. augusztus 14. és 2010. december 31. között hatályban volt (4) bekezdését. Ezt a megkülönböztetést követi a Hitelintézeti fogalomtár (Magyar Bankszövetség, 2012) is.

24 L. pl. KOVÁCS LEVENTE: A devizahitelek háttere 2.1. pont (*Hitelintézeti Szemle* 2013/3. szám).

25 „A pénztartozások megállapításának kirovási módja az ügylet egyéb tartalmával sokszor csak impoderabilisan áll kapcsolatban, az ilyen vagy olyan módon való tartozás-megállapítás gyakran nyer az ügylet egyéb tartalmában ellenértéket, nem lehet tehát helyes utólagosan az ügyleti elemekből egyet kiemelni és azokon a felek vélt intencióival operálva, önkényesen változtatni.” DR. BÁTOR VIKTOR: Pénztartozás. Kamat; in: Magyar Magánjog III. kötet; szerk. DR. SZLADITS KÁROLY, Budapest, 1941. 261. o.

Tipikus esetben tehát – a pénztartozás általános elemzése során kifejtettek alkalmazásával – a devizakölcsön-szerződés tartalma a következőképpen határozható meg:

- (a) mind a hitelező, mind pedig az adós által fizetendő összeg idegen pénznemben van meghatározva, azaz a *kirovó pénznem* általában az euró vagy a svájci frank;
- (b) mind a hitelező, mind pedig az adós a fizetési kötelezettségét forintban köteles teljesíteni, azaz a *lerovó pénznem a forint*;
- (c) a folyósítás és a törlesztés esetén meghatározott vételi, illetve eladási árfolyamalkalmazásával átszámításra kerül sor.

Ha valamiért ez a kérdés jelentőssé válik, esetenként vizsgálандó, hogy az adott szerződés tartalmazott-e effektivitási kikötést, és ennek megfelelően a folyósítás ténylegesen devizában történt, és utóbb került sor a deviza forintra való átváltására, vagy pedig, effektivitási kikötés hiányában, egyszerű átszámítást alkalmazva, a kölcsönt közvetlenül forintban folyósították-e. E tekintetben, tudomásunk szerint, tipikusnak az tekinthető, hogy a hitelező a kölcsön folyósításakor az euróban vagy svájci frankban meghatározott kölcsön forintellenértékét fizette meg az adós részére, és az adós a devizában fennálló tartozás forintellenértékét köteles megfizetni a banknak. A forintban való teljesítés kikötése nem effektivitási klauszulának tekintendő, hanem csupán annak egyértelművé tétele, hogy a felek az egyébként is érvényesülő főszabály szerint kívánnak eljárni, azaz fizetési kötelezettségüket hazai fizetőeszközben kívánják teljesíteni.

Jogi szempontból elsősorban azt kell leszögezni, hogy Magyarországon a devizakorlátozások megszűnése óta a tartozásokat jogszerűen lehet külföldi pénznemben meghatározni, ezért a devizakölcsön nyújtása törvényes. A devizahitelekkel kapcsolatban a legnagyobb problémát az árfolyamkockázat okozza, és ezzel kapcsolatban sokszor megfogalmazódik az a vád, amely szerint a bankok a devizahitelek feltételeinek kialakítása során az árfolyamkockázatot áthárították az adósokra. Ez a nézet azonban hibás. A bankok semmit nem hárítottak át, hiszen náluk ez a kockázat nem merült fel, az fogalmilag mindig az adóst terheli. Az adósság, mint minden egyéb kötelezettség vállalása, kockázatot hordoz magában: a törlesztés a jelenlegi feltételek mellett vállalhatónak tűnik, de ki látja előre a körülmények jövőbeli alakulását?²⁶ Alapvető szabály, hogy az adós köteles a kölcsön összegét annak költségeivel együtt a szerződés szerint visszafizetni, és az adós akkor is köteles késedelmi kamatot fizetni, ha késedelmét kimenti.²⁷ Ez azt jelenti, hogy az adós fizetési kötelezettsége abszolút jellegű. Nem elég, ha az adós jóhiszeműen jár el, azaz a maga részéről mindent megtesz a szerződésszerű teljesítés, a késedelem elhárítása érdekében; bármennyire kedvezőtlenül alakulnak is körülményei, az nem mentesíti az adóst a törlesztési kötelezettsége alól. A kölcsönrel kapcsolatos kockázatok jogi értelemben mindig az adóst terhelik: az életkörülményeinek romlása, jövedelmének csökkenése, fenntartási költségeinek növekedése, a piaci kamatszint emelkedése stb. mind olyan változás, amely megnehezíti a szerződéses kötelezettségeinek teljesítését, de nem ad felmentést az alól. Ennek alapvető oka az, hogy a hitelező a maga kötelezettségét már teljesítette, a kölcsönt folyósította az adósnak, a kölcsönadott pénz pedig visszajár, ezt biztosítja a jog a feltétel nélküli fizetési kötelezettség

26 Ki tudja megmondani például, hogy milyen kockázatot vállal az, aki ma forinthitelt vesz fel több évre a jegybanki alapkamat mint referenciakamat mellett?

27 Ptk. 523. § (1) bekezdés, 301. § (1) bekezdés

előírásával. Ha a visszafizetési kötelezettség nem feltétlen, akkor nem kölcsönről, hanem ajándékról van szó. Az árfolyamkockázattal kapcsolatban ugyanez a helyzet: az árfolyam alakulása egyike azoknak a körülményeknek, amelyek kihatnak arra, hogy milyen mértékű terhet jelent az adós számára fizetési kötelezettségének teljesítése. A devizatartozással szűkszerűen együtt jár az árfolyamkockázat, azaz annak bizonytalansága, hogy a teljesítés időpontjában a devizatartozás teljesítéséhez mennyi hazai pénzre van szükség (függetlenül attól, hogy a tartozás lerovása forint vagy valamely idegen pénzre adása útján történik). A devizatartozás adása, ha csak a pozíciója nincs valamiképpen fedezve, e kockázatnak, az ügylet jellegéből fakadóan, elkerülhetetlenül kiteszi magát. Az adós kötelezettsége vagy az ügylet jogszerűségének a megítélése szempontjából közömbös, hogy helyesen vagy tévesen látta-e előre az árfolyam jövőbeli alakulását, hogy a tartozás pénznemének megválasztásával összességében jól járt vagy vesztett.

Itt megint fontos visszaidézni a kirovó pénzre meghatározó szerepéről mondottakat: a tartozás attól függetlenül a kirovott összeg (pl. száz dollár), hogy az adósnak e tartozás törlesztéseként mennyi forintot kell adnia. Az adós a tartozás aktuális ellenértékének megfizetésével akkor is a kirovott összeget törleszti, ha a fizetett forintösszeg duplája annak, mint amennyit ő a kölcsön folyósításakor kapott (mint ahogy akkor is megfizeti a teljes tartozást, ha ellenkező irányú árfolyamváltozás miatt csak feleannyi forintot kell lerónia). Az árfolyam alakulása a feleken kívül álló, számukra objektív körülmény, amely mutatja a lerovó pénzre a kirovó pénzre mért értékét, illetve az ebben bekövetkezett változást. Ezért a hitelező a lerovó pénzre árfolyamának romlásán nem nyer semmit, hiszen ez azt jelenti, hogy egy kisebb értékű devizából kap arányosan többet, számára csak a fennállt száz dollár összegű követelés térül meg (és ugyanígy fordítva, hiába kapja vissza a hitel folyósításakor lerótt összeget, ha közben a lerovó pénzre értéke csökkent, veszteséget szenved el).

Mindehhez hozzá kell tenni, hogy ugyanaz az ok – nevezetesen az, hogy a hitelező előre teljesített, az ő pénze az adósnál van –, amely egyfelől indokolja azt, hogy a jog az adós oldalán felmerülő körülményeket ne tekintse kimentő oknak, tehát azok az adós kockázataként jelenjenek meg, másfelől azt eredményezi, hogy gazdasági értelemben természetesen a hitelezés kockázata végső soron a hitelezőé marad: ha az adós nem törleszt szerződésszerűen, akkor a hitelező veszteséget szenved el. Úgy is mondhatjuk, hogy két különböző kockázatról van szó: az adós viseli annak a kockázatát, hogy a törlesztés mekkora terhet jelent, a hitelező pedig az esetleges nem teljesítésből fakadó veszteség kockázatát.

3. AZ ÜGYFELEK TÁJÉKOZTATÁSA

A szerződés létrejötte, illetve érvényessége szempontjából alapvető követelmény, hogy a felek tudatában legyenek a szerződésük lényeges tartalmának, a devizahitelek esetén az árfolyamkockázatból fakadó, spekulatív elemnek. A banki szerződések esetén a felek között információs egyensúlyhiány áll fenn, ezért e tekintetben a bankokat tájékoztatási kötelezettség terheli (amelyet az ún. kockázatfeltáró nyilatkozat révén teljesítenek).²⁸ E tájékoztatási kötelezettség nem terjed ki a kockázat mértékére, de arra igen, hogy e kockázat fennáll, és

28 Hpt. 203. § (4)-(5) bekezdés, de e kötelezettség levezethető a Ptk. 205. § (3) bekezdéséből is.

hogy annak mértéke előre nem látható. Ha e kötelezettségnek a hitelező eleget tesz, akkor önmagában az árfolyamkockázat vagy általában a fizetési kötelezettséghez kapcsolódó kockázatok fennállása miatt a devizahitel jogszerűségének megkérdőjelezése alaptalan.

Általánosságban elmondható, hogy a bankok által alkalmazott kockázatfeltáró nyilatkozatok megfeleltek az előzőekben vázolt követelménynek. Az pedig, hogy a szerződéskötés folyamatában az ügyfelek tájékoztatása ténylegesen hogyan történt, alkalmas volt-e arra, hogy felhívja az ügyfelek figyelmét a kockázatokra, csak egyedileg vizsgálható. Mi úgy gondoljuk, hogy a devizaadósok többsége tisztában volt az árfolyamkockázat tényével, tudta, hogy a jövőben fizetendő törlesztőrészelei az előre nem látható árfolyammozgás függvényében fognak alakulni. Arra számítottak azonban, hogy az árfolyam-ingadozás mértéke kezelhető marad, akár kedvezően is alakulhat, sőt belátható időn belül, az euróövezetbe való csatlakozásunkkal meg is szűnik. Nyilvánvalóan sem a laikus hitefelvevők, sem pedig a pénzügyi szakértők nem kalkuláltak a bekövetkezett és a mai napig tartó árfolyamgyengüléssel, Magyarország hitelkockázati megítélésének és hitelfelvételi feltételeinek romlásával. Senki nem számított továbbá arra sem, hogy Magyarország általános gazdasági teljesítménye, a beruházások és a munkanélküliség szintje a térség országainál is rosszabbul alakul. Nem felel meg tehát a valóságnak az az állítás, hogy az adósokat a bankok becsapták; az igazság az, hogy a körülmények a szerződéskötések idején uralkodó, általános várakozásnál lényegesen kedvezőtlenebbül alakultak. És azt is biztosan kijelenthetjük, hogy e fordulatoknak a bankok és általában a piaci szereplők nem alakítói, inkább elszenvedői voltak.

4. AZ ÁRFOLYAMRÉS PROBLÉMÁJA

A fentiekben láthattuk: a devizahitel fogalmi eleme az, hogy a tartozás idegen pénznemben van meghatározva. Tipikus esetben azonban az adósnak valójában hazai fizetőeszközre van szüksége, illetve a törlesztéshez is közvetlenül hazai pénznem áll rendelkezésére. A hazai és az idegen pénznem közötti mozgás technikailag kétféle módon történhet. Effektivitási kikötés esetén az adósnak a kapott devizaösszeget át kell váltania forintra, és ugyanígy hiteltörlesztéskor a forintot át kell váltania a lerovó pénznemre. Az átváltás egy pénzügyi szolgáltatás, amelynek során a szolgáltatás nyújtója megvásárolja az ügyfél által felkínált, illetve eladja az igényelt devizát (készpénzes ügylet esetén valutát). A pénzváltók az általános piaci gyakorlat szerint a devizavásárlásra és a devizaeladásra eltérő árfolyamokat határoznak meg, a kettő közötti rés fedezi működési költségeiket és biztosítja nyereségüket. Effektivitási kikötés hiányában a devizatartozás megfizetése (folyósítás vagy törlesztés) forintban történik. Ekkor a lerovandó összeget a devizában fennálló tartozás forintra való átszámítása útján kell meghatározni. Az átszámítás szintén csak valamilyen árfolyam alkalmazása útján végezhető el, ebben az esetben azonban már nem evidens a kétféle árfolyam alkalmazása.

A vitatott devizahitel-szerződések általában úgy rendelkeznek, hogy a deviza átszámítása során – a pénzváltásnál alkalmazott közismert piaci gyakorlathoz hasonlóan – eltérő vételi, illetve eladási árfolyamot kell alkalmazni attól függően, hogy forintot számítanak át idegen pénznemre, vagy fordítva. E piaci gyakorlattal kapcsolatban két kérdés vetődött fel:

tisztességes-e a kettős árfolyam alkalmazása, illetve nem kellett volna-e feltüntetni a szerződésben a hitel költségei között a két árfolyam közötti különbözet (árfolyamrész) mértékét? Mindkét kérdés a Kúria elé került; az elsőben – tekintettel arra, hogy a szerződési feltételek tisztességtelenségével kapcsolatos egyes kérdéseket uniós irányelv szabályozza – a Kúria előzetes döntést kért az Európai Bíróságtól, a másodikban érdemi döntést hozott. E kérdésekről már sok szó esett, és nem is tartoznak szorosan a devizahitelek jogi természetének vizsgálatához, ezért e cikkben nem foglalkozunk ezekkel részletesen. Témánk szempontjából annyit indokolt hangsúlyozni, hogy az átszámítás a devizahitelek szerves eleme, és az átszámítás során alkalmazandó árfolyam meghatározása terén a felek szabadok, annak sincs akadálya, hogy a folyósításra és a törlesztésre eltérő árfolyamot határozzanak meg.²⁹ Úgy gondoljuk, hogy e szerződéses rendelkezésekre a tisztességtelen általános szerződési feltételekre irányadó szabályok nem alkalmazhatóak, mert az alkalmazandó árfolyam meghatározása része a főszolgáltatás, illetve a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás aránya megállapításának, és a szerződések e rendelkezései általában világosak és egyértelműek is.³⁰ A devizahitelek adósainak megsegítésére hozott jogszabályok ezen a téren korlátozták a szerződési szabadságot, de e válságsszabályozásnak nincs jelentősége a pénztartozás általános polgári jogi természetének vizsgálatára szempontjából.³¹

Az a kérdés pedig, hogy az árfolyamrész költség-e, kizárólag azért kapott nagy figyelmet, mert egy kellően át nem gondolt fogyasztóvédelmi jogszabály azt mondja ki, hogy semmis a kölcsönszerződés, ha nem tartalmazza világosan a hitelfelvevőt terhelő költségeket és azok mértékét.³² E jogszabály ráadásul nem határozta meg a költség fogalmát, így hosszas vita indulhatott arról, hogy e fogalomba az árfolyamrész beletartozik-e (annak ellenére, hogy több éven át egyetlen bank és a felügyeleti hatóság sem értelmezte azt így). Végül a Kúria arra az álláspontra helyezkedett, hogy – az adott jogszabály fogyasztóvédelmi céljára tekintettel – a költség fogalmát tágan kell értelmezni, és így abba az árfolyamrész is beletartozik. E vita kimenetelétől függetlenül felvetődik azonban az a kérdés, hogy miért minősíti a jogszabály egy költségelem hiánya miatt a szerződést teljes egészében érvénytelennek. A szerződésekre vonatkozó általános szabályok alapján egyértelmű, hogy a hitelező csak olyan költséget tud felszámítani, amit a szerződésben kikötött. Miért nem elég az a „szankció”, hogy olyan költség nem számítható fel, amit a szerződés nem jelöl meg egyértelműen? Végiggondolta-e a jogalkotó, hogy mik a következményei annak, ha a szerződések érvényessége bizonytalanra válik, probléma esetén utólag megkérdőjelezhető? Kinek jó az, ha jogszabályi úton, mesterségesen növeljük az érvénytelen szerződések számát? A szerződések érvénytelennek nyilvánítása súlyos következményekkel járt volna: az adósok tartozása egy összegben azonnal esedékessé válik; a fizetendő összeg meghatározásának módja körül viták alakulnak ki, amely bizonytalanságot eredményez a teljes érintett hitelállomány tekintetében; a bankok követeléseit biztosító zálogjogok megszűnnek, a hitelek biztosíték nélkül maradnak. Nem

29 Ptk. 231. § (2) bek., új Ptk. 6:45. § (2) bek. Ez utóbbi rendelkezés megegyezik a régivel, azzal a többlettel, hogy kimondja azt, hogy az átszámítást elsődlegesen a jegybanki árfolyam alkalmazásával kell elvégezni.

30 Ptk. 209. § (4) bekezdés, új Ptk. 6:102. § (3) bek.

31 Hpt. 200/A. §. (2) bek.

32 Hpt. 213. § illetve a fogyasztóknak nyújtott hitelről szóló 2009. évi CLXII.tv. 16. §-a. Az árfolyamrészrel kapcsolatban felvetődött másik probléma, az árfolyamrész megnövelése az egyoldalú szerződésmódosítás körében értékelhető.

világos tehát, hogy valójában mi e jogszabály célja, és az sem, hogy mit is szerettek volna azok, akik ilyen ítéletet vártak a Kúriától.

Fontos látni, hogy – bár az imént említett jogszabály következtében e kérdés majdnem sorsdöntővé vált – sem a devizahitelek jogi minősítése, sem pedig az adósok számára nem az árfolyamrész alkalmazása a valódi probléma. Az árfolyamrész léte, illetve változása jelentéktelen mértékben növeli az adósok terhet, ennek alkalmazása a szerződés alapján teljesen egyértelmű, mértékének alakulása pedig átlátható módon követhető az adósok számára. Amíg nem következett be a törlesztőrészletek lényeges megnövekedése, senki nem panaszkodott az árfolyamrész miatt, annak létét mindenki elfogadta, természetesnek tekintette. Az árfolyamrész alapvetően nem befolyásolja az adósok helyzetét, ezért annak esetleges érvénytelenné nyilvánítása vagy akár jogszabályi úton való eltörlése sem oldaná meg a devizahitelek bajait.

5. AZ ÉRVÉNYTELENSÉG KÖVETKEZMÉNYEI

A szerződések érvénytelensége a polgári jog egyik legkomplexebb kérdése. Mi most csupán az érvénytelenség jogkövetkezményeinek néhány, a devizahitelek jogi sajátosságai szempontjából releváns kérdésével foglalkozunk. A szerződés érvénytelenségének jogkövetkezményei között megkülönböztetünk elsődleges és másodlagos következményeket. A szerződés érvénytelenségének *elsődleges* – a törvény erejénél fogva automatikusan érvényesülő – következménye, hogy ilyen szerződésre jogot alapítani nem lehet.³³ A szerződés érvénytelenségének *másodlagos* – csupán erre irányuló, külön kérelemre érvényesülő – következménye, hogy rendezni kell a felek között – az érvénytelen szerződés alapján az egyik vagy mindkét fél részéről történt teljesítés következtében – kialakult helyzetet.³⁴ Az érvénytelenség következtében kialakult helyzet rendezésének két módja (feltéve, hogy az érvénytelenségi ok kiküszöbölésével a szerződés érvényessé nyilvánítására³⁵ nincs lehetőség): az eredeti állapot helyreállítása (*ex tunc* hatályú érvénytelenség) és/vagy az alaptalan gazdagodás (ellenszolgáltatás nélkül maradt szolgáltatás ellenértékének) megtérítése (*ex nunc* hatályú érvénytelenség).³⁶

5.1. Az eredeti állapot helyreállítása

Az érvénytelenség legdrasztikusabb következménye az, amikor a bíróság a szerződéskötés időpontjára visszamenőleges hatállyal tekinti semmisnek a szerződést, és elrendeli a szerződéskötést megelőző állapot helyreállítását. Ilyenkor a cél a kötelelem teljes felszámolása, olyan helyzet teremtése, amilyen akkor lett volna, ha a felek a szerződést meg sem

33 Új Ptk. 6:108. § (1) bek.

34 1/2010. (VI. 28.) PK vélemény 2. és 7. pont indokolása

35 Az új Ptk. ráadásul lehetővé teszi azt is, hogy az érvénytelenséget a felek maguk orvosolják, akár visszamenőleg, akár csak a jövőre nézve: 6:111. §.

36 Ptk. 237. §; új Ptk. 6:112–113. §

kötik.³⁷ Bár a hatályos Ptk. alapján is egyértelmű, hogy az eredeti állapot helyreállítása mint jogkövetkezmény csak akkor alkalmazható, ha az lehetséges,³⁸ hosszú időn át a gyakorlatban tágan értelmezték ezt az intézményt, és ezt tekintették az érvénytelenség elsődleges jogkövetkezményének.³⁹ Csak a közelmúltban következett be fordulat e jogkövetkezmény alkalmazásában. A fordulat lényege, hogy jelentősen szűkül e drasztikus jogkövetkezmény alkalmazási köre. A szűkülés forrása kettős: egyrészt az alkalmazásra csak akkor van lehetőség, ha az érvénytelenségre vezető szerződési hiba orvoslása nem lehetséges, másrészt pedig szigorúan vizsgálni kell azt, hogy lehetséges-e az eredeti állapot helyreállítása. Ez a szűkítés mind a jogalkalmazásban, mind pedig a jogalkotásban megjelent, azonban a gyakorlatban még nem teljesen érvényesül, ezért adott esetben sok múlik azon, hogy az eljáró felek mennyire kényszerítik ki e szempontok bíróság általi érvényesítését.⁴⁰ E tekintetben aggasztó például, hogy maga a Kúria még egy, a közelmúltban hozott ítéletében is úgy foglalt állást, hogy „a kölcsönszerződés esetleges [...] semmissége esetén az eredeti állapot helyreállításának van helye, melynek alapján a devizakölcsönt forintban kellene visszafizetni, szerződéskori forintárfolyamon, kamattal növelten.”⁴¹ Aggodalomra ad okot: a Kúria magától értetődő természetességgel mondta ki azt, hogy kölcsönszerződés érvénytelensége esetén az eredeti állapot helyreállításának van helye, és nem kevésbé aggasztó az sem, ahogy felvázolta az eredeti állapot helyreállítása megvalósításának a módját. Az alábbiakban elsősorban azzal a kérdéssel foglalkozunk, hogy kölcsönszerződés esetén egyáltalán lehetséges-e az eredeti állapot helyreállítása. Kimutatjuk, hogy az idézett eseti állásfoglalás nincs összhangban az eredeti állapot helyreállításával kapcsolatban a Kollégiumi Véleményben kifejtett elvi állásponttal, és azt, hogy erős érvek szólnak amellett: kölcsönszerződés esetében az eredeti állapot nem állítható helyre.

Ahhoz, hogy válaszolhassunk arra a kérdésre: kölcsön esetén lehetséges-e az eredeti állapot helyreállítása, először át kell tekinteni, hogy miben áll az eredeti állapot helyreállítása, és mik a feltételei az eredeti állapot helyreállíthatóságának általában. Az előzőekben említett szűkítés jegyében a Kollégiumi Vélemény és az új Ptk. egyaránt úgy foglal állást, hogy az eredeti állapot helyreállítása csak *természetben* lehetséges (azaz az értékben történő megtérítés nem az eredeti állapot helyreállítása), és ennek megfelelően az érvénytelen szerződés alapján szolgáltatott dologra vonatkozó tulajdoni igényt eredményez.⁴² A nem dolog tulajdonjogának átruházására irányuló, hanem cselekvésben, készenlétben, illetve helytállásban megnyilvánuló szolgáltatások természetükből fakadóan visszafordíthatatlan (irreverzibilis) jellegűek, ezért esetükben az eredeti állapot helyreállítása nem lehetséges.⁴³ Tovább szűkíti az eredeti állapot helyreállításának lehetséges alkalmazási körét az, hogy valamely szolgáltatás utólag is visszafordíthatatlanná válhat. Az utólagos irreverzibilitás-

37 Ptk. 237. § (1) bekezdés; az érvénytelenségi és a törlési per kapcsolatáról 3/2010. (XII.6.) PK vélemény 2. pontjának indokolása

38 Ptk. 237. §

39 Az eredeti állapot helyreállításának ez a tág értelmezése a PK 32. sz. állásfoglalás alapján alakult ki.

40 L. az érvénytelenség jogkövetkezményeiről szóló 1/2010. (VI. 28.) PK véleményt („Kollégiumi Vélemény”) és az új Ptk. 6:112. §-át.

41 BH2012. 171. Néhány korábbi hasonló döntés: BH2001. 29., BH2009. 46., BH2010. 118.

42 Ptk. 115. § (3) bekezdés

43 Kollégiumi Vélemény 3. pont

nak fizikai (a dolog megsemmisülése), jogi (például elbirtoklás következett be vagy egyéb jogi akadálya van a tulajdon visszaruházásának) vagy gazdasági (az adós anyagi helyzeténél fogva nem képes helytállni) oka lehet. Az előzőek alól kivételt képez a pénzszolgáltatás, amelynek esetében az eredeti állapot helyreállítása nem dologi, hanem meghatározott összeg megfizetésére vonatkozó kötelmi igényt eredményez, eredetileg mindig reverzibilis, és az utólagos irreverzibilitásnak is csak az utolsóként említett esete (az adós fizetési képtelensége) jöhet szóba.⁴⁴ Végül az eredeti állapot helyreállítása alkalmazási lehetőségének szűkítését eredményezi az is, hogy e következmény alkalmazására csak akkor van lehetőség, ha az eredeti állapot helyreállítása mindkét fél részéről kölcsönösen megvalósítható, azaz mindkét oldalon reverzibilis szolgáltatásról van szó, és egyik oldalon sem következett be utólagos irreverzibilitás sem.⁴⁵ A megújulóban lévő bírósági gyakorlat és az új Ptk. alapján tehát a korábbinál sokkal alaposabban kell vizsgálni azt, hogy az adott esetben lehetséges-e az eredeti állapot helyreállítása.

5.2. A kölcsön jogi természete

Ezek után azt kell megvizsgálni, hogy kölcsönszerződés esetén fennállnak-e az eredeti állapot helyreállításának az előzőekben összefoglalt feltételei; ehhez a kölcsönszerződés alapján nyújtott szolgáltatás természetét kell feltárni. Kölcsönszerződés alapján a feleket kölcsönös fizetési kötelezettség terheli.⁴⁶ A fizetés pedig alapesetben pénz tulajdonjogának átruházását jelenti.⁴⁷ Pusztán ennek alapján tehát úgy tűnik, hogy a kölcsönnyújtás, más tulajdonátruházáshoz hasonlóan, reverzibilis szolgáltatás, ezért az eredeti állapot helyreállításának nincs akadálya. Ha azonban tovább vizsgáljuk a kölcsön ügyleti tartalmát, más eredményre jutunk. A kölcsönnek az előzőekben leírt tulajdonátruházás szükséges, de nem jellegadó eleme. Önmagában pénz tulajdonának átruházása nem kölcsönnyújtás. Egy ilyen ügylet akkor minősül kölcsönnek, ha a pénz tulajdonának átruházása kölcsön jogcímén történik, és ebből következően, későbbi időpontban való visszafizetési kötelezettséggel párosul.

A klasszikus jogirodalom szerint a kölcsön két lényegi eleme egyrészt a két fél teljesítése közötti időbeli különbség, másrészt pedig a bizalom, amelynek megléte szükséges ahhoz, hogy a hitelező kölcsönt adjon, azaz a másik felet elfogadja adósnak.⁴⁸ Az időelemet és mellette az időleges használat (tulajdonban tartás) jogát hangsúlyozza a következő meghatározás is: „Kölcsönszerződésnek nevezzük azt a megállapodást, amellyel a kölcsönnyújtó a másik félnek (kölcsönvevő) hitelnyújtási célból pénzt időleges használatra ellenszolgáltatásért tulajdonba átenged. [...] A kölcsönszerződésben a kölcsönt nyújtó egyik fél elsősorban a kölcsönzendő pénz tulajdonbaadására, a kölcsönzött összegnek a kikötött időpontig való átengedésére kötelezi magát”. „A hitelező tartozik a kölcsön összegét az adós tulajdonában

44 Kollégiumi Vélemény 4. pont

45 Kollégiumi Vélemény 4. pont

46 Ptk. 523. § (1) bekezdés, új Ptk. 6:112. §

47 Új Ptk. 6:42. § (1) bekezdés

48 COTTÉLY ISTVÁN: A bankügyletek joga. TÉBE Könyvtár 109. szám; TÉBE Kiadóvállalata, Budapest 161. o.;

KUNCZ ÖDÖN: A magyar kereskedelmi- és váltójog vázlata II. rész, Budapest, 1929. 114. o.

és ennek folytán használatában a szerződészerű visszafizetési időpontig meghagyni. Ez a hitelezőnek az a kötelezettsége, amelyért az adós kamatfizetés útján ellenértéket ad.”⁴⁹

A fenti jogszabályi és jogirodalmi meghatározásokból tehát az következik, hogy – a klasszikus tulajdonátruházási ügyletektől eltérően – a kölcsönnyújtás által a felek között egy tartós jogviszony jön létre, amelyben az egyik fél adósnak, a másik pedig hitelezőnek minősül. A kölcsön sajátosságát ez a tartós jogviszony adja, amelynek tartalma egyik oldalon az „idegen” pénz használatának joga, másik oldalon pedig az ebből fakadó kockázat vállalása.

A kölcsön fogalma tehát egy érdekes ellentmondást rejt magában. Míg az ügylet gazdasági tartalma idegen vagyontárgy ideiglenes használataként írható le, jogilag a kölcsönadott dolog tulajdonának az átruházásaként jelenik meg. Ez az ellentmondás a kölcsön tipikus tárgyának, a pénznek a sajátos természetéből fakad. A pénz elsősorban fizetésre használható, a fizetés pedig tulajdonátruházást jelent, ezért pénz esetében nem alkalmazható a birtok átruházása és használati jog engedése; pénz esetében ugyanezt a gazdasági célt a kölcsön szolgálja, amely tulajdonátruházással jár. Ezt az ügylet tartalma és formája közötti ellentmondást az oldja fel, hogy a tulajdonátruházás csupán ideiglenes, az adós a kölcsön időtartamának lejáratakor köteles a kölcsön összegét visszafizetni (a kapottal megegyező összegű pénz tulajdonát a hitelező részére átruházza). A tulajdonátruházás ellenére, a kölcsönszerződés alapján nyújtott szolgáltatás lényege az, hogy az adós a hitelező pénzét használja, a hitelező pedig vállalja az adós hitelképességével, annak jövőbeli alakulásával kapcsolatos kockázatokat. A kölcsön esetében a pénz tulajdonjogának az átruházása nem végleges, mint például adásvétel esetén, hanem csupán időleges; ezért az ügylet gazdasági tartalma szempontjából jogosan tekinthető idegen pénz használatának, az ellenszolgáltatás pedig a használat díjának (ami a kamat szokásos meghatározása).

A kölcsön esetében, ugyanúgy, mint a hitelezés egyéb formáinál, a hitelező jár elől a teljesítésben, ezáltal a kölcsön folyósításával kiteszi magát a visszafizetéssel, illetve annak elmaradásával kapcsolatos kockázatnak. „A hitelező azért ad hitelt, mert bízik abban, hogy az adós teljesíteni fog. [...] Egyrésztől támaszkodik a jogrendre, [...] másrésztől azokra az objektív garanciákra, amelyeket az adós nyújt”.⁵⁰ Azzal, hogy a bank a kölcsönt folyósította, lehetővé tette az adós számára a pénz használatát, és a bank számára automatikusan és szükségszerűen beállt az adós esetleges nem teljesítésével kapcsolatos kockázat. Az adós a pénzt a kölcsönszerződésben meghatározott célra használhatta, abból lakást vagy egyéb vagyontárgyat vásárolhatott, más adósságát törleszthette, ugyanakkor az bizonytalan, hogy visszafizetési kötelezettségét teljesíteni fogja-e. Ennek megfelelően, a kölcsönnyújtás (a kezességvállalással, követelésvásárlással, pénzügyi lízinggel és hasonló más ügyletekkel együtt) pénzügyi jogi szempontból is kockázatvállalásnak minősül.⁵¹

Az előzőekben írtakat a bankkölcsön esetén kiegészíti még az a körülmény, hogy a pénzkölcsön nyújtására irányuló pénzügyi szolgáltatási tevékenység a hitelképesség vizsgálatával, a hitel- és kölcsönszerződések előkészítésével, a folyósított kölcsönök nyilvántartásával, figyelemmel kísérésével, ellenőrzésével a behajtással kapcsolatos intézkedéseket is

49 DR. BÁTOR VIKTOR: Kölcsön; in: Magyar Magánjog IV. kötet; szerk. DR. SZLADITS KÁROLY, Budapest, 1942. 158. és 177. o.

50 KUNCS ÖDÖN: A magyar kereskedelmi- és váltó jog vázlata II. rész. Budapest, 1929. 114–115. o.

51 Hpt. 21. számú melléklet III. 10.1. pontja.

magában foglalja.⁵² A pénzkölcsönnyújtás mint pénzügyi szolgáltatás tehát még a kölcsön fentiekben tárgyalt elemein felül is tartalmaz olyan elemeket, amelyeket figyelembe kell venni annak vizsgálata során, hogy a kölcsönnyújtás esetén az eredeti állapot helyreállítására van-e lehetőség.

Mi következik a kölcsönügylet fentiekben kifejtett tartalmából az eredeti állapot helyreállításának lehetőségére nézve? A fentiekben kifejtettek szerint a hitelező főszolgáltatása a pénz használatra való átengedése (csupán ennek jogi formája a pénz tulajdonjogának átruházása) és a kockázatvállalás, továbbá ehhez kapcsolódnak különböző, tevékenységben megnyilvánuló mellékszolgáltatások. E szolgáltatások közül a tulajdonátruházás *dare*, a használat átengedése és a kockázatvállalás *preastare* típusú, a bankkölcsönökhöz kapcsolódó további kiegészítő szolgáltatáselemek pedig tevékenységben megnyilvánuló (*facere*) szolgáltatásnak minősül. Míg a *dare* szolgáltatások tipikusan reverzibilisek, a *preastare* és a *facere* típusú szolgáltatások irreverzibilisek.⁵³

Amint a fentiekben bemutattuk, az eredeti állapot helyreállítása a kölcsönösen teljesített szolgáltatások természetben való visszaadásával valósulhat meg. Ez azonban lehetetlen, sem a kölcsönadott pénz használatát, sem a kockázat fennállását, sem pedig a kölcsönnyújtáshoz kapcsolódó banki cselekedeteket nem lehet visszaadni, visszamenőlegesen meg nem történté tenni. Külön hangsúlyozzuk, hogy önmagában a kölcsön visszafizetése egyébként sem értelmezhető a kapott szolgáltatás visszaadásaként, mivel a kölcsön összegét az adós nem szerezte meg, nem vált a vagyona részévé, hanem csak időleges használatra kapta, és azt a kölcsönszerződés alapján egyébként is tartozott visszaadni (akárcsak a bérlő a bérelt dolgot). A kölcsön alapján nyújtott szolgáltatás visszafordíthatatlan jellegéből következően tehát a kölcsönszerződés érvénytelensége esetén az eredeti állapot helyreállítása nem lehetséges, ezért csupán az ún. határozathozatalig való hatályossá nyilvánítás, illetve, az új Ptk. megfogalmazásában, a gazdagodás megtérítése az alkalmazható következmény (*ex nunc* hatályú érvénytelenség).⁵⁴

5.3. Az alaptalan gazdagodás megtérítése

E jogkövetkezmény alkalmazása során a bíróság – a szerződés érvénytelensége ellenére, kényszerűen – elismeri a bekövetkezett tényhelyzetet, tudomásul veszi az addig teljesített szolgáltatásokat, és a jövőre nézve rendezi a felek jogviszonyát. A szerződés hatályossá nyilvánítása következtében előálló elszámolás során számos részletkérdést kell tisztázni, amelyek vizsgálata nem tárgya e cikknek.⁵⁵ Általánosságban abból kell kiindulni, hogy mivel a szerződés érvénytelen, annak alapján a jövőben sem szolgáltatás, sem ellenszolgáltatás

⁵² A hitelintézetekről és a pénzügyi vállalkozásokról szóló 1996. évi CXII. törvény (Hpt.) 2. számú melléklet I. 10.3 pont.

⁵³ „Eredeti irreverzibilitás áll fenn a használati kötelmeknél, valamint ott, ahol a szolgáltatás valaminek a tevéseben, türeében vagy helytállásban áll. Érvénytelen bérlet esetében nem lehet a kapott használatot visszaadni.” EÖRSI GYULA: Kötelmi jog, Általános rész. 21. változatlan kiadás. Budapest, 2000, Nemzeti Tankönyvkiadó, 89. o.

⁵⁴ Ptk. 237. § (2) bekezdése, új Ptk. 6:113. §

⁵⁵ Így különösen fontos kérdés az elszámolás pénznemének, az alkalmazandó ún. egyenértéki kamatnak és árfolyamnak a meghatározása.

nem követelhető, az adós tehát a továbbiakban a kölcsönt nem használhatja, köteles azt visszafizetni, a hitelező pedig további hiteldíjra nem jogosult. A már teljesített, de ellenszolgáltatás nélkül álló szolgáltatás ellenértékét azonban meg kell téríteni. Ha a felek által a hatályossá nyilvánítás idejéig teljesített szolgáltatás egyenértékű volt, akkor a kölcsön visszafizetésén túl egyik fél sem tartozik a másiknak. Amennyiben a felek szolgáltatása nem volt egyenértékű, akkor az a fél, amelyik a másik szolgáltatását ellenérték nélkül használta, a jogalap nélküli gazdagodását köteles kiadni.⁵⁶ Ha a kamatok (egyéb díjak) tekintetében időarányosan túlfizetésben van, akkor az adós, ha hátralékban van, akkor a hitelező a gazdagodás megtérítése iránti igényt érvényesíthet; a gazdagodás megtérítésének módja tipikusan a túlfizetés, illetve a hátralék összege után fizetendő egyenértékű kamat. A bíróságnak a jogviszony rendezése során tehát arra kell törekednie, hogy a már teljesített szolgáltatással egyenértékű ellenszolgáltatást rendeljen el, egyik fél részéről se következzen be jogalap nélküli gazdagodás.⁵⁷

6. A PROBLÉMA KEZELÉSE

A kormány, illetve a kormánypárt különböző politikusai ismétlődően elmarasztaló ítéleteket fogalmaznak meg a devizahitelről mint „termékről”, hol jogellenesnek, hol pedig erkölcsetlennek minősítik azt. Ígéretet tettek továbbá arra, hogy megoldják ezt a problémát, felszámolják a devizahiteleket, méghozzá úgy, hogy ennek terhe – az erkölcsi igazságtevés jegyében – túlnyomórészt a bankokat sújtsa. Ennek jegyében a kormány különféle intézkedéseket tett, amelyek azonban a jogállamiság követelményei és az eredményesség szempontjából egyaránt erősen deficitesek voltak, és továbbiakat helyezett kilátásba.

Nem vitás, hogy a forint gyengülésének következtében az adósoknak forintban lényegesen többet kell fizetniük adósságuk törlesztéséhez, mint a szerződéskötés idején. Ennek azonban a bankok sem okozói, sem haszonélvezői. Ezért – bármennyire jól hangzik – sem erkölcsi, sem jogi alapja nincs annak, hogy ezt a megnövekedett terhet és az azért való felelősséget a bankokra telepítsék. Amint az előzőekben kifejtettük, sem az nem áll meg, hogy a bankok csalárd módon áthárították az árfolyamkockázatot az adósokra, sem pedig az, hogy becsapták őket. Természetesen nem állítjuk, hogy soha sehol nem történtek hibák, akár jogsértések a szerződések megkötése vagy működtetése során. Azt azonban állítjuk, hogy a devizahitel mint termék jogszerű volt (abban az esetben, amelyben a leginkább „rezgett a lécz”, az árfolyamrész költségként való feltüntetésének elmulasztása esetén, a szerződés érvénytelenségének oka egy formai hiba, amelynek nincs köze a konstrukció lényegéhez). A szerződések érvényességének generális megkérdőjelezése már idáig is óriási károkat okozott, és az ezért való felelősséget csak növeli, hogy ezt annak ellenére tették, hogy az illetékes hatóságok rendre ellenében úgy foglaltak állást, hogy a szerződések jogszerűek, és az adósok akkor járnak el helyesen, ha követik a szerződés előírásait, ha pedig gondjuk van, felkeresik bankjukat.

56 Vagyoneletolódásnak minősülhet például az, ha az adós által fizetett egyes törlesztőrészek eltérő arányban tartalmaztak kamat- és tőketörlesztést, és az adós a maga szolgáltatását (a hiteldíjat) az elszámolás időpontjáig nem a kölcsön használatának időtartamával arányosan fizette meg.

57 1/2010. (VI. 28.) PK vélemény 8. pont indokolása

Ha a devizahitelek veszélyt jelentenek a pénzügyi biztonság szempontjából, ahogy azt legújabban a jegybank elnöke állítja, akkor lehetőség van azok szabályozására, bizonyos keretek között korlátozására. A bankoknak ilyen szabályozás hiányában is mérlegelniük kellett az ügylet kockázatait, és a hitelnyújtás feltételeit e kockázatokkal összhangban kellett megállapítaniuk. A nem teljesítő hitelek magas aránya arra utal, hogy a bankok a 2008-at, majd 2010-et követő, negatív fejleményekkel nem számoltak. Annak értékeléséhez azonban, hogy e prudenciális kötelezettségüknek mennyiben tettek eleget, először is arra a kérdésre kellene választ adni, hogy e fejlemények mennyire voltak előreláthatóak. Mindenesetre, e kötelezettség esetleges megszegése kiválthat (pontosabban a 2008-at megelőző években kiválthatott volna) felügyeleti rosszallást, azonban nem ad alapot a szerződések támadására, nem menti az adósokat a felvett hitel törlesztésének kötelezettsége alól. Az adósság törlesztésére vonatkozó kötelezettség fentiekben tárgyalta feltétlen jellegének élet minden civilizált országban tompítja a végrehajtási szabályok megfelelő eljárási rend kialakításával, sőt a csőd intézménye vagy az ún. elsétálás joga végső soron még a teher alóli részleges mentesülést is lehetővé teszi. A jognak azonban nem szabad könnyűvé tennie azt, hogy az adós mentesüljön fizetési kötelezettsége alól, nem szabad továbbá bizonytalan ideig elhúzni az igényérvényesítés folyamatát, és különösen fontos, hogy a kötelezettség teljesítésére és az igényérvényesítési lehetőségekre vonatkozó szabályok a szerződéskötéskor ismertek, előre kalkulálhatóak legyenek. Az olyan szabályozói környezet, amely nem felel meg e követelményeknek, a jobbiztonság elenyészéséhez és ezzel együtt a hitelezési feltételek jelentős romlásához vezet.

A devizahitelek problémája alapvetően nem jogi természetű, nem a szerződések hibájából és nem is a bankok állítólagos szerződésszegő magatartásából fakad. Ezért az orvoslás a probléma jellege, tömeges volta és nemzetgazdasági kihatásai miatt csak politikai úton lehetséges. De ennek során is érvényesülniük kell a jogállamiság követelményeinek. A jogalkotás útján való segítségnek elvileg két fő formája képzelhető el. Az egyik a szerződések megváltoztatása jogszabályi úton – ez az, amit a kormány a devizahitelek részleges vagy teljes kivezetéseként, rosszabb esetben törléseként emleget. A másik a törlesztési kötelezettségeiket nem teljesítő adósokkal szembeni jogérvényesítési lehetőségek korlátozása – például a végrehajtás felfüggesztése vagy korlátozása és a magáncsőd bevezetése.

A probléma jogszabály útján való kezelése a piacgazdaság normál működésébe való beavatkozást jelent, és a jogállamiság szinte szükségszerű sérelmével jár. Ezen jogszabályok kritikus eleme az, hogy visszamenőleges hatályúak: nem a jövőben kötendő szerződésekre, hanem a fennálló hitelekre vonatkoznak, az azzal kapcsolatos feltételeket változtatják meg. Az ilyen változtatás jogszerűségének megalapozásaként sokan a körülmények megváltozására hivatkoznak. Valóban: a szerződéskötés időpontjában fennállt, illetve előre látott körülményekhez képest lényegesen rosszabbul alakult a helyzet. Csakhogy a körülmények ezen megváltozásának van egy, a jogi megoldás lehetőségének szempontjából lényeges sajátossága. A szerződési feltételek jogszabályi megváltoztatásának klasszikus példája az, amikor egy országban jelentős pénzromlás következik be, és a tartós szerződésekben meghatározott díjak (például a bérleti díjak) nem fedezik a szolgáltatás reálértékét. A pénzérték változása miatt a szerződésben rögzített feltételek az egyik fél (a bérlő) részére előnyössé válnak, a másik fél (a bérbeadó) rovására. Ám a devizahitelekkel nem ez a helyzet. Az árfolyamromlás úgy hátrányos a hitelfelvevő számára, hogy abból a hitelezőnek semmilyen előnye

nem származik. Hiszen a hitelező devizában kifejezve nem kap többet, mint amennyit ő maga kölcsönadott, és amennyi a szerződés alapján őt megilleti. Nem az történt, hogy az értékegyensúly eltolódott az egyik fél javára, csupán az, hogy az adós számára terheesebbé válik a szerződésből fakadó kötelezettség teljesítése: a változatlan összegű devizatartozás törlesztéséhez több forint fizetése szükséges. Ebből az is következik, hogy az adós forintban felmerülő terheinek csökkentése szükségképpen a hitelező terhére történik, a hitelező nem kapja vissza a kölcsönadott összeget a szerződéses kamataival. A hitelezők jogainak ilyen csorbítása csak akkor kerülhető el, ha az állam kárpótolja őket a bekövetkező veszteségért. Ennek hiányában olyan jogelvonás történik, amely sérti a tulajdonhoz való alapjogot, ennek teljesülése esetén viszont tulajdonképpen minden állampolgár viseli a rendezés terhet, függetlenül attól, hogy érintett-e az ügyben. Az adósok jogszabályok útján való megsegítése csak akkor felel meg a jogállamiság követelményeinek, és csak akkor várható el az, hogy a társadalomnak az a része is támogassa, amelyik nem részesedik a kedvezményekből, ha azok a lehető legszűkebb körre (az eddigiekkel szemben a leginkább rászorultak körére) és a feltétlenül szükséges mértékre korlátozódnak. A gazdaság és az el nem adósodott polgárok terhére megvalósuló populista akciók elfogadhatatlanok, és a jogállamiság próbáját sem állják ki. Ha a kormány tényleg megteszi azt, amit kilátásba helyezett, hogy a devizahiteleket teljes körűen megszünteti úgy, hogy annak terheit a bankoknak kell viselniük, akkor azzal jogtalanul, alkotmány sértő (alaptörvény-ellenes) módon beavatkozik a megkötött szerződésekbe, és nem csupán a bankoknak, hanem a teljes magyar gazdaságnak és a jogrendnek mértéktelen károkat okoz.